

MEVA-SABZAVOT MAHSULOTLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA SIFAT MENEJMENT TIZIMLARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

G‘afurov Rustam Abdirasulovich

Qashqadaryo viloyati

Kitob tumani hokimi

ORCID: 0009-0009-5013-5804

E-mail: kitobtumanxokimligi@mail.com

Annotatsiya

Maqolada meva-sabzavot mahsulotlarining ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishda sifat menejmenti tizimlarini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy yo‘nalishlari tadqiq etilgan. Mahsulotni yetishtirishdan tortib, uni yig‘ish, saralash, saqlash, qayta ishlash, qadoqlash, tashish va yakuniy iste‘molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan qiymat zanjirida vertikal hamda gorizontal integratsiyaning ahamiyati asoslangan. Agroklasterlar, kooperatsiyalar, fermer va dehqon xo‘jaliklari, agrologistika markazlari, qayta ishlash korxonalari hamda eksport qiluvchi subyektlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni sifat va oziq-ovqat xavfsizligi standartlari asosida muvofiqlashtirish zarurati ochib berilgan. Shuningdek, GLOBALG.A.P., Organic, ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000, HACCP va BRCGS standartlarini mahsulot yetkazib berish zanjirining tegishli bosqichlariga joriy etish imkoniyatlari yoritilgan. Sifat menejmenti tizimlarini kompleks qo‘llash mahsulot yo‘qotishlarini kamaytirish, kuzatuvchanlikni ta‘minlash, eksport bozorlariga kirishdagi texnik to‘siqlarni bartaraf etish va xalqaro bozorlarda “O‘zbekistonda yetishtirilgan” mahsulotlar nufuzini mustahkamlashga xizmat qilishi asoslangan. Tadqiqot natijasida “daladan dasturxongacha” tamoyiliga asoslangan integratsiyalashgan sifat boshqaruvi tizimini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: meva-sabzavot mahsulotlari, raqobatbardoshlik, sifat menejmenti, oziq-ovqat xavfsizligi, agrologistika, qiymat zanjiri, GLOBALG.A.P., “daladan dasturxongacha” tamoyili.

Аннотация

В статье исследованы организационно-экономические направления развития систем менеджмента качества для повышения конкурентоспособности плодоовощной продукции на внутреннем и внешнем рынках. Обосновано значение вертикальной и горизонтальной интеграции в цепочке создания стоимости - от выращивания продукции до её сбора, сортировки, хранения, переработки, упаковки, транспортировки и доставки конечному потребителю. Раскрыта необходимость координации взаимоотношений между агрокластерами, кооперативами, фермерскими и дехканскими хозяйствами, агрологистическими центрами, перерабатывающими предприятиями и экспортёрами на основе стандартов качества и безопасности пищевой продукции. Освещены возможности внедрения стандартов GLOBALG.A.P., Organic, ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000, HACCP и BRCGS на соответствующих

этапах цепи поставок. Показано, что комплексное применение систем менеджмента качества способствует сокращению потерь продукции, обеспечению прослеживаемости, устранению технических барьеров при выходе на экспортные рынки и укреплению репутации продукции «Выращено в Узбекистане» на международных рынках. По результатам исследования разработаны научно-практические предложения по развитию интегрированной системы управления качеством, основанной на принципе «от поля до стола».

Ключевые слова: плодоовощная продукция, конкурентоспособность, менеджмент качества, безопасность пищевой продукции, агрологистика, цепочка создания стоимости, GLOBALG.A.P., принцип «от поля до стола».

Abstract

The article examines the organizational and economic directions for developing quality management systems to increase the competitiveness of fruit and vegetable products in domestic and foreign markets. The importance of vertical and horizontal integration is substantiated along the value chain, from growing the produce to its harvesting, sorting, storage, processing, packaging, transportation and delivery to the final consumer. The study shows the need to coordinate relations between agro-clusters, cooperatives, farms and dehqan households, agro-logistics centres, processing enterprises and exporters on the basis of quality and food safety standards. The possibilities of introducing the GLOBALG.A.P., Organic, ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000, HACCP and BRCGS standards at the relevant stages of the supply chain are described. It is argued that the integrated application of quality management systems helps to reduce product losses, ensure traceability, remove technical barriers to entering export markets and strengthen the reputation of “Grown in Uzbekistan” products in international markets. As a result, scientific and practical proposals are developed for an integrated quality management system based on the “farm to fork” principle.

Keywords: fruit and vegetable products, competitiveness, quality management, food safety, agro-logistics, value chain, GLOBALG.A.P., “farm to fork” principle.

KIRISH

Rivojlangan mamlakatlarda mahsulotlarni iste'molchiga qadar yetkazib berish qishloq xo'jaligi firmalari, qishloq xo'jaligi zavodlari va qishloq xo'jalik xoldinglari kabi tuzilmalar vertikal va gorizontalar integratsiya tamoyillariga asoslanadi. Qishloq xo'jaligi korxonalari tarkibiga kiruvchi korxonalar iqtisodiy mustaqillikni va yuridik shaxs maqomini yo'qotib, keyinchalik o'zaro ta'sir mexanizmi gorizontalar integratsiyaga asoslangan iqtisodiy tarkibiy bo'linmalar sifatida faoliyat ko'rsatadilar. Xolding tipidagi tuzilmalar sho'ba korxonalar va uning ta'sis korxonalarida nazorat ulushiga ega bo'lgan boshqaruv kompaniyasining o'zaro munosabatlari orqali tashkil etiladi, shu bilan ularning faoliyatini nazorat qiladi va boshqaradi. Bunday sotib olishga, masalan, ustav kapitaliga investitsiya kiritish, aksiyalar sotib olish, qarzlarni sotib olish va hokazolar orqali erishish mumkin. Qishloq xo'jaligida faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar xo'jalik yurituvchi subyekt sifatida qishloq xo'jaligiga tegishli bo'lishi mumkin.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarishning yuqori raqobatbardoshligi va integratsiya jarayonlarining samaradorligi cheklangan hududda ixcham joylashgan mustaqil korxona va tashkilotlar guruhlarida, moslashuvchan aloqalar bilan bog'liq bo'lib, bu innovatsiyalarni doimiy va tezkor ravishda amalga oshirishga yordam beradi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish va eksportbop mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi [18]; [19]. Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qiymat zanjirlarini rivojlantirish va qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportini oshirish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan [18]. Shu bilan birga, xalqaro bozorlarda meva-sabzavot mahsulotlariga qo'yiladigan sifat va xavfsizlik talablari tobora kuchayib bormoqda: yirik chakana savdo tarmoqlari yetkazib beruvchilardan mahsulotning yetishtirish sharoiti va butun ta'minot zanjiri bo'yicha tasdiqlangan sertifikatlarni talab qilmoqda [8]. Bunday sharoitda mahsulot raqobatbardoshligi faqat uning ta'mi va narxi bilan emas, balki sifat menejmenti tizimlarining zanjirning har bir bosqichida qanchalik izchil joriy etilgani bilan ham belgilanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - meva-sabzavot mahsulotlarini yetkazib berish zanjirida sifat menejmenti tizimlari va xalqaro standartlarni joriy etish yo'llarini asoslash hamda "daladan dasturxongacha" tamoyiliga asoslangan konseptual modelni taklif etishdan iborat. Shu maqsadda zanjirning asosiy bo'g'inlari ajratildi, har bir bo'g'in uchun mos keladigan standartlar aniqlandi va ularni joriy etishdan olinadigan afzalliklar tizimlashtirildi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Meva-sabzavot mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda mahsulot sifati, ishlab chiqarish xarajatlari, qiymat zanjiri samaradorligi, logistika tizimi, standartlashtirish va iste'molchilar talabiga moslashish kabi bir-biri bilan uzviy bog'liq yo'nalishlar asosida tadqiq etilgan. M.Porter [16] raqobat ustunligini korxonaning alohida ishlab chiqarish operatsiyalari bilan emas, balki xomashyo ta'minotidan boshlab mahsulotni iste'molchiga yetkazishgacha bo'lgan qiymat yaratish jarayonlarining o'zaro muvofiqlashtirilishi bilan izohlaydi. Ushbu yondashuv meva-sabzavot tarmog'ida ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash, logistika va savdo bosqichlarini yagona tizim sifatida boshqarish zaruratini asoslaydi.

Sifatni boshqarish nazariyasining rivojlanishida E.Deming, J.Juran va A.Feygenbaumning ilmiy ishlari muhim o'rin tutadi. E.Deming sifatni uzluksiz takomillashtirish, jarayonlarni statistik nazorat qilish va boshqaruv mas'uliyatiga alohida e'tibor qaratgan [4]. J.Juran sifatni rejalashtirish, nazorat qilish va takomillashtirishdan iborat bo'lgan "sifat trilogiyasi"ni taklif etgan [14]. A.Feygenbaum esa umumiy sifat boshqaruvi konsepsiyasi doirasida sifatni faqat ishlab chiqarish bo'limi vazifasi emas, balki tashkilotning barcha funksional bo'linmalari ishtirok etadigan kompleks boshqaruv jarayoni sifatida talqin qilgan [6]. Mazkur nazariy qarashlar meva-sabzavot mahsulotlari sifatini yetishtirishdan iste'molgacha bo'lgan barcha bosqichlarda nazorat qilishning metodologik asosini tashkil etadi.

J.Triyenekens rivojlanayotgan mamlakatlarda agrar qiymat zanjirlarini tahlil qilib, mahsulot sifatini oshirishda ishtirokchilar o'rtasidagi muvofiqlashuv, axborot almashinuvi, standartlarga rioya qilish va bozor infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [17]. Muallifning fikricha, mayda ishlab chiqaruvchilarni kooperatsiya va klasterlarga birlashtirish ularning resurslar, innovatsiyalar, sertifikatlash xizmatlari va yuqori daromadli bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

S.Xenson va T.Reardon tadqiqotlarida xususiy agrooziq-ovqat standartlarining xalqaro savdodagi ahamiyati ochib berilgan [8]. Mualliflar GLOBALG.A.P., HACCP va chakana savdo tarmoqlari tomonidan belgilanadigan xususiy standartlar mahsulotning xavfsizligi, ekologik barqarorligi va kuzatuvchanligini ta'minlash bilan birga eksport bozorlariga kirish shartiga aylanib borayotganini ko'rsatgan. Biroq bunday standartlarni joriy etish xarajatlari mayda fermerlar uchun moliyaviy va tashkiliy to'siqlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois sertifikatlash xarajatlarini subsidiyalash, maslahat xizmatlarini rivojlantirish va guruhli sertifikatlash mexanizmlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

A.A.Kaderning ilmiy ishlarida meva-sabzavot mahsulotlarini yig'ib olingandan keyingi yo'qotishlarni kamaytirish, sovuqlik zanjirini tashkil etish, mahsulotni saralash, qadoqlash va nazorat qilinadigan muhitda saqlashning ahamiyati asoslangan [15]. Muallif mahsulot yetishtirish hajmini ko'paytirishning o'zi oziq-ovqat ta'minotini yaxshilash uchun yetarli emasligini, bunda yig'im-terimdan keyingi jarayonlarni samarali boshqarish talab etilishini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv O'zbekiston sharoitida maxsus sovitkichli omborlar, refrijerator transporti va zamonaviy agrologistika markazlarini rivojlantirish zaruratini ko'rsatadi.

FAO tadqiqotlarida oziq-ovqat yo'qotishlarining asosiy qismi yig'ish, saqlash, tashish va qayta ishlash bosqichlarida yuz berishi qayd etilib, ularni kamaytirish uchun texnik choralar bilan bir qatorda qiymat zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi institutsional hamkorlikni kuchaytirish tavsiya qilingan [5]. Mazkur yondashuv meva-sabzavot mahsulotlari sifatini ta'minlashni faqat alohida korxona miqyosida emas, balki butun ta'minot zanjiri doirasida tashkil etish lozimligini anglatadi.

Xalqaro standartlashtirish tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan ISO 9001 standarti tashkilotda jarayonli yondashuv, iste'molchi talablariga yo'naltirilganlik va sifatni uzluksiz takomillashtirishni nazarda tutadi [10]. ISO 22000 standarti esa oziq-ovqat zanjirining barcha ishtirokchilari uchun xavfsizlik xavflarini aniqlash, baholash va boshqarish talablarini belgilaydi [12]. GLOBALG.A.P. standarti birlamchi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida oziq-ovqat xavfsizligi, atrof-muhit muhofazasi, xodimlar salomatligi va mahsulot kuzatuvchanligini ta'minlashga yo'naltirilgan [7]. Demak, mazkur standartlarning uyg'unlashtirilishi meva-sabzavot mahsulotlarini "daladan dasturxongacha" bo'lgan yagona sifat va xavfsizlik tizimi asosida boshqarish imkonini beradi. ISO 9001 sifat menejmentining umumiy asosini belgilaydi, ISO 22000 va HACCP oziq-ovqat xavflarini boshqarishga, GLOBALG.A.P. esa birlamchi ishlab chiqarish jarayoniga yo'naltiriladi. ISO 9001 sharhi va GLOBALG.A.P. rasmiy ma'lumotlari ushbu standartlarning qo'llanish doirasini belgilaydi [7]; [10].

O'zbekistonda amalga oshirilgan tadqiqotlar va qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarda meva-sabzavot mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, agrologistika infratuzilmasini rivojlantirish, xalqaro standartlarni joriy etish va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [18; 19]. Biroq mavjud tadqiqotlarda sifat menejmenti, agrologistika, integratsiya va mahsulot raqobatbardoshligi ko'pincha alohida yo'nalishlar sifatida o'rganilgan. Shu sababli GLOBALG.A.P., ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000, HACCP va BRCGS talablarini qiymat zanjirining tegishli bosqichlari bilan uyg'unlashtiruvchi integratsiyalashgan konseptual modelni ishlab chiqish mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini tizimli yondashuv va qiymat zanjiri konsepsiyasi tashkil etadi. M.Porterning qiymat zanjiri g'oyasi va J.Triyenekensning rivojlanayotgan mamlakatlar agrar qiymat zanjirlarini tahlil qilish modeli asosida meva-sabzavot mahsulotlarining harakati yagona zanjir sifatida ko'rib chiqildi: ta'minotchilar (agroklasterlar, kooperatsiyalar, dehqon va fermer xo'jaliklari), agrologistika xizmatlari hamda ichki va tashqi bozorlar.

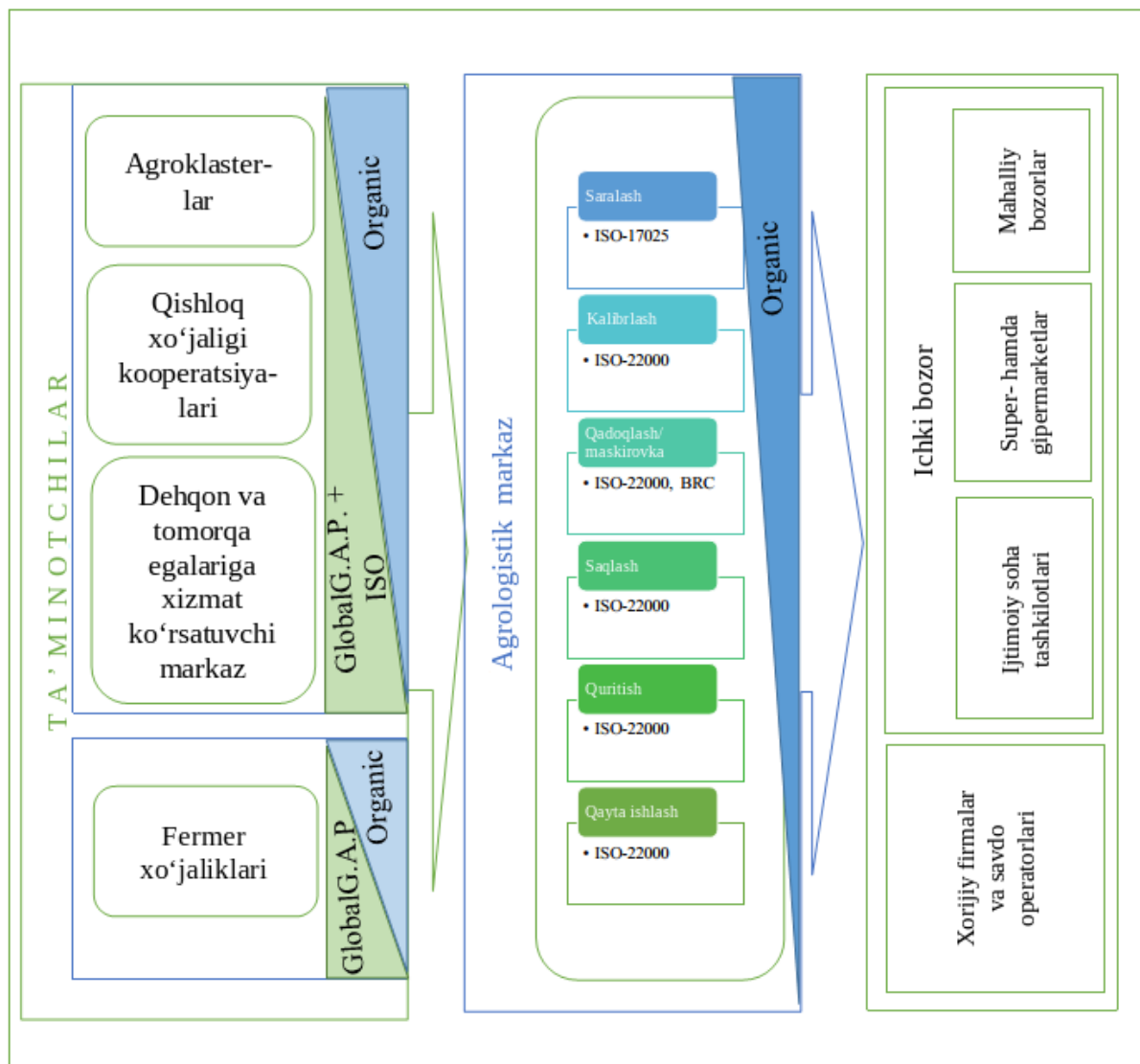
Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi: ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish; xalqaro standartlar - ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000, ISO/IEC 17025, HACCP, GLOBALG.A.P. va BRCGS talablarini qiyosiy tahlil qilish meva-sabzavot tarmog'iga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish mantiqiy umumlashtirish va konseptual modellash. Axborot bazasi sifatida xalqaro standartlashtirish tashkiloti hujjatlari, FAO hisobotlari, soha bo'yicha xorijiy olimlarning ilmiy ishlari va O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlaridan foydalanildi.

Tahlil uch bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda mahsulotni yetkazib berish zanjirining asosiy bo'g'inlari va ularda bajariladigan jarayonlar (yig'ish, saralash, kalibrlash, saqlash, quritish, qayta ishlash, qadoqlash, tashish) ajratildi. Ikkinchi bosqichda har bir jarayonda mahsulot sifati va xavfsizligiga ta'sir qiluvchi omillar hamda ularni boshqarishga mo'ljallangan standartlar aniqlandi. Uchinchi bosqichda standartlar zanjirining tegishli bo'g'inlariga biriktirilib, "daladan dasturxongacha" tamoyiliga asoslangan konseptual model (1-rasm) va GlobalG.A.P. standartini joriy etish afzalliklari tizimi (2-rasm) ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Meva-sabzavot mahsulotlarining xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirish, ichki bozorlarda o'z mavqeyini saqlash, shuningdek yangi bozorlarga kirib borishda, yuqori sifat hamda xavfsiz mahsulotlarni yetishtirish bilan bir qatorda zamonaviy texnologiyalar, jumladan bir xil temperaturada saqlab beruvchi maxsus sovitkichli omborlar, refrijeratorlar yordamida uzoq masofalarga tashish, meva-sabzavot mahsulotlarini chiroyli qadoqlash va dizaynini yaxshilash bilan bog'liq muammolarni o'z vaqtida va jahon standartlariga muvofiq qaratilgan, tizimli agrologistik markazlarni shakllantirish va muntazam rivojlantirish talab etiladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini jahon standarti talablariga muvofiq yetishtirish va jahon agrar va oziq-ovqat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlash, yetishtirishdan

tortib, iste'molchigacha yetib boruniga qadar zanjirning har bir bosqichini xalqaro standartlar, jumladan sifat menejment tizimini joriy etish orqali amalga oshirish mumkin.

1-rasm. Mamlakatimizda yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarini yetkazib berish zanjiri¹

Ushbu integratsiya jarayonlari samaradorligini oshirish, jahon bozorida meva-sabzavot mahsulotlari raqobatbardoshligini ta'minlashda, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sifat va xavfsizlik ko'rsatkichlari bo'yicha xalqaro standartlar talablariga muvofiqligini ta'minlash, xalqaro bozorlarda "o'zbek sifati" belgisini yanada mustahkamlash tashkilotning tuzilmaviy hamda funksional xususiyatidan kelib chiqqan holda sifat menejmenti tizimi standartlarini joriy etishni talab etmoqda. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xavfsiz yetkazib berish zanjiriga muvofiq, vertikal va gorizontal integratsiya hamda raqobatda hamkorlik munosabatlari kabi omillar asosida menejment tizimlari orqali meva-sabzavot mahsulotlari raqobatbardoshligini

¹ Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

oshirishning konseptual modelini amaliyotga joriy etish mahsulotlarning daladan dasturxonga qadar tizimdagi yo‘qotishlarni oldini olish, jahon bozorida meva-sabzavot mahsulotlari raqobatbardoshligini ta‘minlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sifat va xavfsizlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha xalqaro standartlar talablariga muvofiqligini ta‘minlash, xalqaro bozorlarda “o‘zbek sifati” belgisini yanada mustahkamlashga muhim ahamiyat kasb etadi [19]. Ushbu zanjirning tarkibi va har bir bo‘g‘inda joriy etiladigan standartlar 1-rasmda keltirilgan.

1-rasmda ko‘rinadiki, yetkazib berish zanjiri uch asosiy bo‘g‘indan iborat. Birinchi bo‘g‘in - ta‘minotchilar: agroklasterlar, qishloq xo‘jaligi kooperatsiyalari, dehqon va tomorqa egalariga xizmat ko‘rsatuvchi markazlar hamda fermer xo‘jaliklari; ular uchun GlobalG.A.P., ISO va Organic standartlari ko‘zda tutilgan. Ikkinchi bo‘g‘in - agrologistik markaz bo‘lib, unda saralash (ISO-17025), kalibrlash, qadoqlash va maskirovka, saqlash, quritish hamda qayta ishlash (ISO-22000, BRC) jarayonlari bajariladi. Uchinchi bo‘g‘in - bozorlar: ichki bozor (mahalliy bozorlar, super- va gipermarketlar, ijtimoiy soha tashkilotlari) hamda xorijiy firmalar va savdo operatorlari. Shu tariqa sifat talablari mahsulot dalada yetishtirilgan paytdan to xaridorga yetib borguniga qadar uzluksiz nazorat qilinadi.

Zanjirning birinchi bosqichi ta‘minotchilar, ya‘ni mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan agroklasterlar, kooperatsiyalar, dehqon va tomorqa xo‘jaliklariga xizmat ko‘rsatuvchi markazlar hamda fermer xo‘jaliklaridan iborat bo‘lib, bu bo‘g‘inda jahon tajribalariga muvofiq maqbul qishloq xo‘jaligi amaliyoti (G.A.P. standartlari, GlobalG.A.P.) standarti [7] va gorizontall integratsiyalashgan vaziyatlarda ISO 9000 standartlarini joriy etish talab qilinadi. Shuni alohida ta‘kidlash joizki, sifat menejmenti tizimi dehqon va fermer xo‘jaliklariga bevosita joriy etib bo‘lmasligi, ISO 9000, ISO 14000, ISO 22000 kabi standartlar instrumentlari asosida shakllantirilgan xalqaro tan olingan GlobalG.A.P. standarti yoki Organic standartlarini joriy etishni talab etadi.

Xalqaro tan olingan GlobalG.A.P. standarti, yaxlit tizim sifatida sifat menejmenti tizim standartlari, ya‘ni ISO 9000 va ISO 14001 talablariga butunlay va so‘zsiz asoslangan, shuningdek HACCP tavsiyalariga [3] asoslangan bo‘lib, dunyo miqyosida qishloq xo‘jaligi mahsulotlari sifati va xavfsizligini ta‘minlashga qaratilgan.

GlobalG.A.P. standartini joriy etish orqali mahalliy meva-sabzavot mahsulotlari yetishtiruvchilar hamda iste‘molchilarga, shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari yetkazib berish zanjiri ishtirokchilariga, jumladan riteylerlariga bir qator afzalliklarni ta‘minlaydi (2-rasm).

2-rasmda GlobalG.A.P. standartini joriy etish afzalliklari uch guruhga birlashadi. Birinchi guruh birlamchi ishlab chiqarishda oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog‘liq risklarning kamayishini ifodalaydi: milliy va mahalliy dasturlar qo‘llab-quvvatlanadi, risklarni baholash uchun aniq standart va texnologik axborot tayanchi shakllanadi. Ikkinchi guruh normativ talablarga javob berish xarajatlarining kamayishi bilan bog‘liq: ko‘p tarmoqli xo‘jaliklarda bitta majmuaviy audit o‘tkaziladi, xaridorlar talablarining haddan tashqari ko‘payib ketishining oldi olinadi. Uchinchi guruh esa jahon miqyosida xavfsizlikni ta‘minlash tizimlarining yaxlitligini kuchaytiradi:

auditorlar malakasi, tekshiruv hisobotlari va tuzatish choralari yagona talablar oʻrnatiladi [7].

Birlamchi global ishlab chiqarishda oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi borasidagi risklarning kamayishi.

- Qishloq xoʻjaligi mahsuloti xavfsizligini taʼminlash boʻyicha milliy va mahalliy dasturlar rivojlantirilishini va qabul qilinishini qoʻllab-quvvatlash.
- Isteʼmolchi va mahsulot tarmoqlari uchun risklarni baholashdagi aniq standart mavjudligi.
- Oziq-ovqat zanjirining barcha bosqichlaridagi tavsiya berish natijasida uzluksiz takomillashish va tiniqlik uchun texnologik informatsion tayanchning mavjudligi.

Xarajatlarning kamayishi (normativ aktlar talablariga javob berishni taʼminlashga boʻlgan xarajatlar).

- Mahsulotning bir necha bor auditdan oʻtkazilishini oldini olish maqsadida, koʻptarmoqli qishloq xoʻjalik korxonalari bitta majmuaviy audit oʻtkaziladi.
- Xaridorlar talablarining oshib ketishini oldini olish maqsadida, chakana savdo va oziq-ovqat xizmati vakillari vaqt oʻtishi bilan buyurtmalarini GlobalG.A.P. standarti boʻyicha ishlovchi yetkazib beruvchilarga oʻtkazadilar.
- Ishlab chiqaruvchilar oʻz xohishi bilan standartni oldindan kiritishi orqali boshqaruv yukining pasayishi.
- Hamma uchun yanada teng imkoniyatlarga olib keluvchi global barkamollashuvga erishish.
- Ishlab chiqaruvchilar sertifikatlash organlari ichidan GLOBALGAP tomonidan qatʼiy nazorat qilinadiganini tanlaydi.

Butun jahonda qishloq xoʻjaligi mahsulotlari xavfsizligini taʼminlash tizimlarining bir butunligini kuchaytirish.

- Auditorlar masʼuldorligi darajasiga boʻlgan yagona talablarni aniqlash va oʻrnatish
- Tekshiruv hisobotlariga boʻlgan yagona talablarni aniqlash va oʻrnatish.
- Mos kelmaslik holatlaridagi yagona toʻgʻrilash chora-tadbirlarini aniqlash va amalga oshirish
- Muvofiqlik mezonlari interpretatsiyasini moslashtirish

2-rasm. GlobalG.A.P. standartini joriy etish afzalliklari¹

Zanjirning ikkinchi bosqichi agrologistika xizmatlari, jumladan yigʻish, tashish, saralash, qoliblash, saqlash, quritish, qayta ishlash, qadoqlash, va x.k.lardan iborat boʻlib unda sohalar boʻyicha sifat menejmenti turkumidagi standartlarni joriy etish talab etiladi.

Shuni alohida taʼkidlash lozimki, meva-sabzavot mahsulotlari sifati va xavfsizligini taʼminlashda, mahsulotlarni yetishtirishdan tashqari uni qayta ishlash jarayonlarida ham tizimli nazoratni tashkil etilishi pirovard mahsulotlar sifatini oshirishga, ushbu jarayonni xalqaro standartlarga muvofiq sertifikatlash, jahon oziq ovqat bozorida uning raqobatbardoshligini taʼminlashda muhim omil boʻlib hisoblanadi.

Jumladan, mamlakatimizda yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarini saralash jarayoni bevosita ISO 17025 standarti [13] talablariga muvofiq amalga oshirilsa, qoliblash, saqlash, quritish, qayta ishlash, qadoqlash jarayonlari ISO 22000 standarti, yaʼni oziq-ovqat xavfsizligini boshqarish tizimiga [12] muvofiq sertifikatlashni talab etadi. Shuningdek, qadoqlash va maskirovkash jarayonida BRC

¹ Manba: GLOBALG.A.P. materiallari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

standartiga [1; 2] muvofiq sertifikatlash ushbu jarayonni sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston meva-sabzavot mahsulotlari bo'yicha ulkan eksport salohiyatiga ega bo'lib, bu serquyosh zaminda yetishtirilayotgan meva, sabzavot va poliz mahsulotlari, meva-sabzavotlarni qayta ishlash natijasida olingan oziq-ovqat mahsulotlari dunyo bozorlarida mustahkam o'rin egallashi mumkin.

Respublikamiz bugungi kunda dunyoning 70 ga yaqin davlatiga 200 ga yaqin turdagi sarxil meva-sabzavot va ularni qayta ishlash asosida tayyorlangan mahsulotlarni eksport qilmoqda. O'zbekiston o'rik, olxo'ri, uzum, yong'oq, karam va boshqa ko'plab meva va sabzavot mahsulotlarini eksport qilish hajmi bo'yicha dunyoda shunday mahsulotlarni yetkazib beradigan o'nta yetakchi davlat qatoriga kiradi.

Meva-sabzavot mahsulotlari va ularni qayta ishlash natijasida olinadigan oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilish borasida integratsiyalashuv jarayonlarining kuchayishi mamlakatimiz tovar ishlab chiqaruvchilaridan jahon bozorlariga kirib borish uchun ma'lum bir bilim va ko'nikmalar hamda ishonchli axborot kanallariga ega bo'lishni talab etadi. Shu tufayli meva-sabzavot mahsulotlarini jahon bozorlariga eksportga chiqarishning nazariy va tashkiliy-iqtisodiy asoslarini o'rganish hamda ularni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish muhim vazifalardan sanaladi.

Hozirgi vaqtda jahonda sertifikatlash tizimidagi yagona tamoyillarni va yondashuvlarni ta'minlovchi, hamda mahsulot ishlab chiqariluvchi va sotiluvchi mamlakatdan qat'i nazar, uning xavfsizligini ta'minlashga yo'naltirilgan oziq-ovqat mahsulotlarini sertifikatlash xalqaro tizimlari muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda. Mahsulotning xavfsizligini tasdiqlovchi sertifikatlar ushbu tashkilotlar tarkibiga kiruvchi barcha mamlakatlarda tan olinadi. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, qadoqlash va ularni yetkazib berish sifatini oshirishda menejment tizimlaridan samarali foydalanish lozim [10]; [12].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish uchun sifatni boshqarish tizimini xalqaro standartlar asosida joriy etish xalqaro savdo-sotiqni amalga oshirish, hamkorlikda ishlash, investitsiyalarni jalb etish va boshqa sohalarda sifatni boshqarishning jahonda umumiy va tushunarli "tilini" yaratadi; savdodagi texnik to'siqlarni bartaraf etadi; boshqa mamlakatlarda sifatni boshqarish sohasida erishilgan yutuqlar, ilg'or tajribalarni o'rganish va tajriba almashish vositasi hisoblanadi; uning yordamida iqtisodiyoti turli darajada rivojlangan davlatlar xalqaro iqtisodiy munosabatlarda teng ishtirok etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, meva-sabzavot mahsulotlarining raqobatbardoshligi yetkazib berish zanjirining eng zaif bo'g'ini bilan belgilanadi. Dalada yetishtirilgan sifatli mahsulot saralash, saqlash, tashish yoki qadoqlash bosqichlarida yo'qotishlarga uchrasa yoki talabga javob bermay qolsa, oldingi bosqichlardagi sa'y-harakatlar natija bermaydi. Shu sababli sifat menejmenti tizimini alohida korxona miqyosida emas, balki ta'minotchilar, agrologistik markazlar va savdo

operatorlarini qamrab oluvchi yagona zanjir doirasida tashkil etish zarur. Ushbu maqsadda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Dehqon va fermer xo‘jaliklarida GlobalG.A.P. yoki Organic standartlarini joriy etishni kooperatsiyalar va agroklastlar orqali guruhli sertifikatlash shaklida tashkil etish.

2. Agrologistik markazlarda saralash jarayonlarini ISO/IEC 17025, saqlash, quritish va qayta ishlash jarayonlarini ISO 22000, qadoqlash jarayonlarini BRCGS talablariga muvofiq sertifikatlash.

3. Ta’minotchilar, agrologistik markazlar va eksportchilar o‘rtasida mahsulot kuzatuvchanligini ta’minlovchi yagona axborot almashinuvi tizimini yo‘lga qo‘yish.

4. Kichik ishlab chiqaruvchilar uchun sertifikatlash xarajatlarini qisman qoplash va standartlar bo‘yicha maslahat xizmatlarini rivojlantirish.

5. Xalqaro bozorlarda “o‘zbek sifati” belgisini mustahkamlash uchun “daladan dasturxongacha” tamoyiliga asoslangan integratsiyalashgan sifat boshqaruvi modelini hududlarda bosqichma-bosqich joriy etish.

Taklif etilayotgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi mahsulot yo‘qotishlarini kamaytirish, eksport bozorlariga kirishdagi texnik to‘siqlarni bartaraf etish va mevasabzavot mahsulotlarining jahon bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. BRCGS. (2022). Global Standard Food Safety (Issue 9). London: BRCGS. <https://www.brcgs.com>

2. BRCGS. (2024). Global Standard Packaging Materials (Issue 7). London: BRCGS. <https://www.brcgs.com>

3. Codex Alimentarius Commission. (2022). General principles of food hygiene (CXC 1-1969): HACCP system and guidelines for its application. Rome: FAO/WHO.

4. Deming, W. E. (1986). Out of the crisis. Cambridge, MA: MIT Press.

5. FAO. (2019). The State of Food and Agriculture 2019: Moving forward on food loss and waste reduction. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/ca6030en>

6. Feigenbaum, A. V. (1991). Total quality control (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.

7. GLOBALG.A.P. (n.d.). Integrated Farm Assurance: Principles and criteria for fruit and vegetables. Cologne: GLOBALG.A.P. Secretariat. <https://www.globalgap.org>

8. Henson, S., & Reardon, T. (2005). Private agri-food standards: Implications for food policy and the agri-food system. Food Policy, 30(3), 241-253. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2005.05.002>

9. ISO. (2015). ISO 9000:2015. Quality management systems — Fundamentals and vocabulary. Geneva: International Organization for Standardization. <https://www.iso.org/standard/45481.html>

10. ISO. (2015). ISO 9001:2015. Quality management systems — Requirements. Geneva: International Organization for Standardization. <https://www.iso.org/standard/62085.html>
11. ISO. (2015). ISO 14001:2015. Environmental management systems — Requirements with guidance for use. Geneva: International Organization for Standardization. <https://www.iso.org/standard/60857.html>
12. ISO. (2018). ISO 22000:2018. Food safety management systems — Requirements for any organization in the food chain. Geneva: International Organization for Standardization. <https://www.iso.org/standard/65464.html>
13. ISO/IEC. (2017). ISO/IEC 17025:2017. General requirements for the competence of testing and calibration laboratories. Geneva: International Organization for Standardization. <https://www.iso.org/standard/66912.html>
14. Juran, J. M. (1992). Juran on quality by design: The new steps for planning quality into goods and services. New York: Free Press.
15. Kader, A. A. (2005). Increasing food availability by reducing postharvest losses of fresh produce. Acta Horticulturae, 682, 2169-2176. <https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2005.682.296>
16. Porter, M. E. (1985). Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. New York: Free Press.
17. Trienekens, J. H. (2011). Agricultural value chains in developing countries: A framework for analysis. International Food and Agribusiness Management Review, 14(2), 51-82. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.103987>
18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabr PF-5853-son “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/4567334>
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-iyul PQ-4406-son “Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash va oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. <https://lex.uz/docs/4454761>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Karimova Shirin Zoxid qizi
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, avgust, 8-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**